

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-517-4-2>

**HANDICRAFT PRODUCTION OF THE PODOLSK PROVINCE
IN THE CONTEXT OF SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATIONS
OF THE NINETEENTH CENTURY:
INSTITUTIONAL AND ECONOMIC DIMENSIONS**

**РЕМІСНИЧЕ ВИРОБНИЦТВО ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
XIX СТОЛІТТЯ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ
ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІРИ**

Mulyar A. M.

*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Social and Humanities
University of Economics
and Entrepreneurship
Khmelnitsky, Ukraine*

Муляр А. М.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільно-
гуманітарних дисциплін
Університет економіки
і підприємництва
м. Хмельницький, Україна*

Ремісниче виробництво Подільської губернії в XIX столітті залишалося важливим елементом соціально-економічної структури Подільської губернії. В умовах реформ та економічних змін роль ремісників зазнавала значної трансформації, що впливала на організацію праці, структуру ремісничих об'єднань і технологічні особливості. Ця стаття має на меті висвітлити динаміку ремісничого виробництва в умовах соціально-економічних перетворень середини XIX ст.

Прагнення Російської імперії прирівнятись до рівня розвинених європейських країн, спонукали російського царя Петра I штучно створити фабрично – заводське виробництво. Для цього в Російській імперії не було жодних передумов, оскільки повсюдісно панувало кріпацтво. У містах, містечках і селах процвітало дрібно-товарне виробництво, яке базувалось на ремісничій праці. На відміну від українського ремісника, російський не приймав замовлень, а все виготовляв на продаж (взуття, різні предмети вбрання, шуби, ковдри, столи, стільці тощо). Усі ці речі ремісники постачали за певну плату купцям, які їх і продавали у своїх лавках.

У 30–50 х роках XIX століття Поділля продовжувало залишатися осередком традиційного ремісничого виробництва. Основними групами виробників були цехові ремісники, які продовжували обіргати виробничу монополію своїх членів на виробничу діяльність. Цехи

і надалі продовжували функціонувати за старими статутами та правилами, що були засновані на магдебурзькому праві. З метою охорони інтересів ремісників і поширення ремісничого устрою, на основі «Міського положення 1785 р.», створювалися станові ремісничі органи або ремісничі управи. Ремісничий устрій був надзвичайно складним, водночас не існувало загального органу, який би відав справами ремісників і представляв їх інтереси. На місцях ремісники підпорядковувалися магістратам і ратушам. Діяльність цехових управ зводилася до станово – фіскальних функцій, а саме: складання громадських звернень від імені ремісничого стану, виборів посадовців, контролю за виконанням ремісничих повинностей, приписки і виписки із цеху, виданням свідоцтв на звання майстра і т. п. [1. с. 362].

Процес «штучного» створення великого фабрично-заводське виробництва паралельно призвів і до реформування ремісничого виробництва. Так основним інституційним чинником розвитку ремісничого середовища у XIX столітті став Ремісничий статут 1857 року, який запровадив нові механізми регулювання діяльності. Було чітко визначено статус учня, підмайстра та майстра. У контексті ремісничого виробництва це означало впровадження системи професійної ієрархії, яка регламентувала роль, права, обов'язки та кар'єрний шлях кожного учасника ремісничого процесу. Такий підхід дозволяв стандартизувати навчання, підвищувати кваліфікацію та забезпечувати контроль якості продукції. Також було запроваджено систему професійної атестації, яка мала на меті впорядкувати ремісничу діяльність та забезпечити контроль за рівнем кваліфікації ремісників. Ця система регулювала процес професійного зростання, підтверджуючи компетенцію учасників ремісничого виробництва та встановлювала стандарти якості їхньої праці.

З метою створення й лібералізації ринку праці, оскільки домінувала кріпосницька система господарювання, та інтеграції ремесел у економіку країни, було скорочено адміністративний вплив цехів. Це означало, що мало відбутись поступове послаблення ролі цехових структур у регулюванні ремісничого виробництва та діяльності ремісників. Цехи більше не мали виключного права контролювати ремісничу діяльність у містах. Також було зменшено вплив цехових старшин, які раніше встановлювали правила виробництва, навчання, розподілу замовлень і доступу до професії. З реформою 1857 р. з'явилася можливість для ремісників працювати поза цехами або створювати нові майстерні без обов'язкової належності до цеху. Це також розширило доступ до професій для незаможних верств населення та сільських ремісників. Цехи втрачали право регулювати ціни на продукцію, обсяги виробництва та мінімальні рівні заробітків. Конкуренція між ремісниками ставала вільнішою, а правила встановлювалися ринковим попитом.

Ця реформа ставила за мету послабити значення цехів як основної економічної структури і сприяти виникненню мануфактурного та фабричного виробництва. А скасування кріпосного права мало б створити новий ринок праці, де цехові обмеження стали б перешкодою для його розвитку. Скорочення адміністративного впливу цехів відкрило шлях для модернізації ремісничого виробництва.

Ці зміни заклали основи для поступового переходу від замкнених цехових структур до більш відкритих форм організації праці. Хоча вони послабили традиційну регуляторну систему, однак на нашу думку, сприяли розвитку підприємництва, конкуренції та інтеграції ремесел у середовище зародження ринкових відносин. Це також поставило перед ремісниками нові виклики, пов'язані із самостійним веденням справ і необхідністю адаптації до змінних економічних умов.

Скасування кріпосного права у 1861 році де-юре мало спричинити зміни в соціально-економічному становищі ремісників. Формально вони отримали право змінювати місце проживання та вільно обирати місце роботи. Проте фактична реалізація цих змін у Подільській губернії була довготривалою через поступовість і складність процесу звільнення селян. Відповідно, міграція ремісників із сільської місцевості до міських центрів та їх інтеграція в нові умови ринку праці також відбувалися поступово, розтягуючись на десятиліття [2, с. 31].

Таблиця 1

Порівняння ремісничого виробництва Подільської губернії

Аспект	30–50 ті роки XIX ст.	Пореформений період (1862–1872 рр.)
Соціальний статус ремісників	Залежні від цехового устрою	Вільні, частково інтегровані в ринок
Організація праці	Цехи, регламентовані статутами	Індивідуальне або сімейне виробництво
Технології	Традиційні, ручна праця	Традиційні, із незначними змінами
Економічний вплив	Локальне задоволення потреб	Зростання ролі ринкової економіки
Роль замовників	Цехова незалежність	Часткова залежність від торговців

Однією з ключових змін у пореформений період стало розширення форм виробництва. Частина ремісників почала працювати на замовлення, використовуючи давальницьку сировину, що часто надавалася торговцями. Це створювало економічну залежність майстрів

від постачальників матеріалів. Інша частина ремісників самостійно виробляла продукцію для продажу на ринках, що свідчило про зростання їхньої автономії у виробничій діяльності.

Як видно із таблиці, ліквідація кріпацтва не вплинула на технологічний рівень виробництва у пореформений період. Він продовжував залишатися низьким, а організація праці була здебільшого індивідуальною або сімейною, що дозволяло контролювати усі етапи виробництва. Ремісництво базувалось переважно на ручній праці.

Що до економічної динаміки ремісничого виробництва, то аналіз зібраних нами джерел вказує на стабільне зростання ролі ремесел у господарстві Подільської губернії.

Таблиця 2

Економічна динаміка ремісничого виробництва Подільської губернії

Показник	1830-ті роки	1862–1872 роки	Динаміка змін
Кількість ремісників	3245 осіб	4780 осіб	+47,3%
Середній дохід майстра	120 крб.	210 крб.	+75%
Частка ремісничої продукції у ВРП	12,4%	18,6%	+6,2 в.п.

Зростання кількості ремісників та їхніх доходів відображає інтеграцію ремісничого виробництва в ринкову економіку. Попри це, більшість майстрів залишалися залежними від локального попиту та торговців, що постачали сировину

Статевий та віковий склад ремісників на проміжку досліджуваного періоду був різноманітним, з переважанням чоловіків, але зі значною участю жінок та дітей. Жіноча праця використовувалась у виробництвах, які на перший погляд, не носили жіночого характеру, як то кушнірство, шевство, чинбарство, виготовлення сита й решета, фарбувальне виробництво, гончарство, формування глиняних речей та статуєток, виготовлення сальних свічок тощо. Майже у кожному ремісничому виробництві, по міру можливого, брала участь дружина та діти [3, с. 46].

У ремісничому виробництві досить часто залучалась і дитяча праця. В окремих ремеслах залучали дітей вже з 8 років. В 1862 р. У губернії працювало 8.199 ремісників, із них 1.704 були учні, що становило 20,78% від усіх працівників в ремеслі. В 1863 р. цей показник становив 22, 74%, а в 1864 р. – 24,32%. Учнями ставали з 10–12 років. А в 15–16 років ставали повноцінними робітниками. У деяких

виробництвах, як то гаптувальники, годинникарі, ткачі тощо, величина учнів в деякі роки перевищувала кількість робітників [3, с. 46].

Незважаючи на домінування традиційних технологій, у XIX столітті спостерігалися ряд інновацій. Зокрема, спостерігалась часткова механізація окремих етапів виробництва, особливо у столярстві та гончарстві. Все ширше поширювалась спеціалізація ремесел, де майстри зосереджувалися на вузьких напрямках, що підвищувало якість продукції. Також запозичувались іноземні технології та методи, де прикладом можуть слугувати шевство та кравецтво.

Ремісниче виробництво в Подільській губернії демонструвало значну регіональну варіативність. У містечках із переважанням єврейського населення концентрувалися висококваліфіковані майстри (шевці, кравці, годинникарі). У сільській місцевості домінували традиційні ремесла (ткацтво, гончарство, бондарство). Етнічні анклавні зберігали специфічні виробничі практики. Ремісниче виробництво все більше набувало особливих рис, які відображали їхні культурні, релігійні та історичні традиції. Представники кожної етнічної спільноти зберігали свої традиційні технології та методи виробництва. Євреї зосереджувалися на шевстві, кравецтві, годинникарстві та ювелірній справі, використовуючи техніки, які вони привезли з європейських регіонів. Вірмени у деяких містах, таких як Кам'янець-Подільський, займалися гончарством, виготовленням посуду та декоративних виробів. Бондарством, ткацтвом, гончарством та деревообробкою займалися переважно українці, які зберігали народні мотиви у своїх виробках.

Таким чином, ремісниче виробництво Подільської губернії у XIX столітті пройшло складний шлях трансформації. Скасування кріпосного права та впровадження Ремісничого статуту 1857 року сприяли інституційним і соціальним змінам, однак не забезпечили кардинальної модернізації.

Література:

1. Задорожнюк А.Б. Міські ремісники Поділля у 18–30-х роках XIX століття. *Вісник Кам'янець-Подільського університету*. 2018. С. 361–365.

2. Муляр А. М. Селянська реформа 1861 р.: особливості її багатогранної реалізації в Російській імперії та Подільській губернії. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2024. № 2(157). С. 25–34.

3. Муляр А. М. Ремісниче виробництво на території Подільської губернії у пореформений період (1862–1872 рр.). *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2024. № 9 (164). С. 42–53.